

الگوی رفتاری پیامبر (ﷺ) با خویشاوندان در آیات و روایات

راضیه علی بخشی^۱

چکیده

بدون شک رفتار انسان در طول زندگی ساختار شخصیتی او را تعیین می کند و این موضوع در برخورد او با اطرافیان نشانه هویت و اصالت اوست. یکی از روش هایی که می تواند شخص را در رسیدن به این مهم یاری کند انتخاب الگوی مناسب و شایسته است. قرآن کریم پیامبران (علیهم السلام) را در زمان های مختلف بهترین الگو برای عصرشان معرفی کرده و اسوه و نمونه ابدی که می تواند سرمشق کاملی برای هدایت و تأسی در رفتار و منش یک انسان داشته باشد پیامبر اسلام (ﷺ) است. این نوشتار به بیان الگوی رفتاری پیامبر (ﷺ) با خویشاوندانش می پردازد و درصدد است با تعریفی از الگو و رفتار، بیان وجوه امتیاز پیامبر (ﷺ) از منظر قرآن و نمونه هایی از ویژگی های شخصیتی ایشان مانند؛ رعایت حقوق خانواده، نحوه رفتار با فرزندان و نوادگان و توجه به تربیت دینی آن ها و ارتباط با خویشاوندان سببی و نسبی و بزرگداشت مقام آن ها بخشی از زندگی این اسوه همیشه تاریخ را بازگو کند، تا بتوان با پیروی از ایشان به آن زندگی مد نظر اسلام که مایه آرامش و سلامت روح و جان است رسید. این پژوهش به روش تحلیلی- توصیفی نگاشته شد و ازجمله مطالعات کتابخانه ای است و سعی دارد با بهره گیری از آیات و روایات مطالب مفیدی را ارائه نماید.

واژگان کلیدی: پیامبر (ﷺ)، الگو، خویشاوندان، رفتار.

مقدمه

الگوپذیری یکی از ویژگی های فطری بشر است و انسان در راه رسیدن به کمال از آن رو که ایده آل گرا و برتری جوست نیازمند یک نمونه عالی و بدون عیب و نقص است تا مسیر را برایش هموار کند. حال اگر این الگو از جانب خداوند متعال معرفی شده باشد قطعاً تمام خواسته ها و نیازهای بشر در نظر گرفته شده است.

خداوند متعال در آیه ۲۱ سوره احزاب لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللَّهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ به صراحت نیکوترین الگو برای تمام زمان ها را پیامبرگرامی اسلام(ﷺ) معرفی می کند. پیامبر اکرم (ﷺ) برای تمام طیف های جامعه الگو و نمونه است. دوران نوجوانی و جوانی پیامبر بهترین الگو برای جوانان است، نحوه برخورد آن بزرگوار با خانواده، نمونه ای عالی برای پدران و مادران و همسران است، شیوه ارتباط و تعامل ایشان با اقوام، همسایگان و هم کیشان و تمام افراد جامعه الگوی مناسب و درخور تامل است. رفتار و منش پیامبر به عنوان رهبریت حکومت اسلامی و چگونگی مواجهه ایشان با دشمنان می تواند راهنما و راهگشا برای سیاستمداران در جهان اسلام باشد.

یکی از عرصه های مهم حیات انسان خانواده است و انسانها غالباً تمام منش ها و کنش های زندگی خود را در خانواده می آموزند. رفتار هرکس در درون خانه و با بستگان علاوه بر آنکه نشان دهنده شخصیت فکری و اخلاقی اوست تاثیر مستقیم بر اعضای خانواده نیز دارد. از آن رو که در جوامع کنونی نظام اجتماعی دچار آسیب شده ارائه یک الگوی مناسب برای برخورد صحیح با بخش کوچک جامعه یعنی خانواده می تواند تاثیر بسزایی در بهبودی شرایط فعلی داشته باشد. نحوه برخورد پیامبر(ﷺ) در خانه و ارتباط او با اعضای خانواده و خویشاوندانشان نمونه کاملی برای پیاده کردن آن در محیط خانه و خانواده است.

موضوع مطرح شده آن است که چگونه می توان از رفتار پیامبر (ﷺ) الگوبرداری کرد؟ در راستای پاسخ به این پرسش، پژوهش های مختلفی انجام شده است؛ برای مثال: کاظمی در مقاله ای تحت عنوان (بررسی سیره رفتاری پیامبر اکرم (ﷺ) با همسران) این موضوع را مطرح کرده است که: «زندگی خانوادگی یکی از مهم ترین پایگاه های اجتماعی زندگی بشر است و همسران به عنوان دو رکن اصلی خانواده، باید برای تعالی آن بکوشند. پیامبر اسلام(ﷺ) به عنوان سرچشمه کمالات بشری، بهترین الگوی رفتاری برای همسران تمام انسان هاست». (کاظمی، روایا، ۱۳۹۸، چکیده)

در مقاله دیگری عرفان به سیمای رسول خدا(ﷺ) در قرآن اشاره دارد (عرفان، حسن، ۱۳۹۲) در باب الگوی رفتاری پیامبر(ﷺ) از جنبه های مختلفی پژوهش شده است و کتب فراوانی به سیره عملی آن حضرت پرداخته اند و البته نوشتار حاضر درصدد بررسی این سوال است که پیامبر(ﷺ) برای خویشاوندانش چگونه الگویی بوده است؟ در پاسخ به این پرسش سوالاتی مطرح میشود که: ۱- الگو و رفتار به چه معناست؟ - ۲ وجوه امتیاز پیامبر از منظر قرآن برای الگو شدن چیست؟ - ۳ نحوه برخورد پیامبر در محیط خانه با اعضای

خانواده و در ارتباط با خویشاوندان سببی و نسبی چگونه بوده است؟ نحوه پاسخگویی به این سوالات در نوشتار حاضر به روش مطالعات کتابخانه ای و به روش نقلی توصیفی است.

مفاهیم

اصولاً در هر پژوهشی بسته به عنوان و موضوع آن واژه ها و اصطلاحاتی وجود دارد که لازم است قبل از تبیین موضوع تعریف شود تا هم ابهام احتمالی موجود در متن برطرف شود و هم گستره موضوع مشخص شود به همین منظور در این مقاله هم، ابتدا به تعریف اصطلاحات عنوان و سپس به برخی مفاهیم مرتبط با بحث پرداخته شده است.

الف – مفهوم الگو

-الگو در لغت: به معنای اسوه ، پیشوا ، مقتدا ، قدوة و سرمشق آمده است. (دهخدا، لغت نامه دهخدا، ج ۱، ص ۱۵۳) اسوه به معنای پیروی انسان از غیر در کار خوب یا کار بد است. (راغب اصفهانی، مفردات فی غریب القرآن، واژه اسوه) در معنای اصطلاحی الگو تعابیر متفاوت است ولی اغلب نزدیک به هم هستند. در علوم اجتماعی الگوها و شیوه های زندگی، نشأت گرفته از فرهنگ است که افراد به طور طبیعی با آنها سروکار دارند و اعمال خود را با این الگوها تطبیق میدهند. در حوزه تعلیم و تربیت ، معنای اصطلاحی الگو کاملاً با معنای لغوی آن تطابق دارد و به طرح و نمونه یا مدلی از شکل یا اشیاء یا موردی از رفتار اطلاق می شود. (حسینی نسب ، فرهنگ واژه ها، تعاریف و اصطلاحات تعلیم و تربیت، ص ۶۲۲)

به همین دلیل ممکن است در مورد انسان نیز، الگو به شخصیتی گفته شود که به دلیل برخورداری از بعضی خصوصیات شایسته الگوپردازی و پیروی باشد. در حیطه ی جامعه شناسی نیز، گروهی قائل هستند: الگوها آن شیوه هایی از زندگی هستند که از فرهنگ نشأت می گیرند و افراد به هنگام عمل به طور طبیعی با این الگوها سروکار دارند و اعمال آن ها با این الگوها تطابق می یابند. (آلن برو ، فرهنگ علوم اجتماعی، ص ۲۶۰) بنابراین تعاریف الگو در علوم تربیتی و علوم اجتماعی و جامعه شناسی بسیار به هم نزدیک است. در متون دینی و قرآن از الگو به اسوه تعبیر شده است و در قرآن کریم واژه اسوه در سه جا به کار رفته (احزاب، ممتحنه، آیات ۶۴) و به معنای مصدري آن یعنی حالت پیروی کردن آمده است. (ابن فارس معجم مقاییس اللغة، ج ۱، ص ۱۰۵)

زمخشری نیز در کشاف هم در معنای اسوه دو احتمال را بیان کرده است : یکی این که خود پیامبر فی نفسه اسوه حسنه و مقتدا به است و دیگری اینکه در وجود رسول خدا (ﷺ) خصلتی هست که جا دارد مردم به آن حضرت در آن صفت اقتداء کنند. (زمخشری، تفسیر کشاف، ج ۳، ص ۵۳۱) در روایات نیز معنای اصطلاحی اسوه به معنای مقتدا ، پیروی کردن ، اقتدا نمودن و سنت و روش آمده است. علامه مجلسی در کتابش الگو و مقتدا را به این شکل به تصویر کشیده است: "و انصح لِمَنْ اسْتَشَارَكَ وَ اجْعَلْ نَفْسَكَ اسْوَةً لِقَرِيبِ الْمُسْلِمِينَ وَ بَعِيدِهِمْ؛ خیرخواهی کن برای کسی که از تو مشورت می خواهد و خود را الگویی برای مسلمانان دور و نزدیک قرار بده." (مجلسی، بحار الأنوار، ص ۵۵۰، ج ۷۲۰)

ب) مفهوم رفتار

رفتار در نزد فرهنگ لغات معانی متعدد دارد. دهخدا رفتار را سلوک می داند. (دهخدا، لغت نامه دهخدا، ج ۱، ص ۱۴۸) در فرهنگ فارسی عمید رفتار اسم مصدر و به واکنشهای انسان یا حیوان به محرک های خارجی گفته می شود؛ طرز عمل. (عمید، فرهنگ عمید، ج ۲، ص ۱۰۴۸)

معنای اصطلاحی واژه رفتار به معنای مصدری و اسم مصدری در فارسی بکار رفته است و در معنای اسم مصدری به کنش یا واکنش های انسانها یا جانوران در پاسخ به محرکهای داخلی یا خارجی گفته می شود. (اعرافی، فقه تربیتی، ج ۱، ص ۴۴) رفتار در علوم رفتاری به چند معنا به کار رفته که عبارت است از: ۱- پاسخ قابل مشاهده ۲- هر فعالیت و عملی که موجود زنده انجام میدهد و دربردارنده کارهای بدنی آشکار و پنهان، اعمال فیزیولوژیک، عاطفی و فعالیت عقلی است. ۳- یک بازتاب یا مجموعه بازتابهای فرد نسبت به یک وضع. ۴- یک حرکت و جنبش عضلانی، ترکیبی از مجموعه ای از حرکات. ۵- به نظر گروهی از رفتارگرایان منظور از رفتار، عمل عضله ها و غده های ظاهری قابل مشاهده است. (شعاری نژاد، فرهنگ علوم رفتاری، ص ۵۲)

از معنای لغوی و اصطلاحی رفتار این مطلب حاصل می شود که درواقع رفتار مجموعه های از افکار و اعمال و گفتار انسان است که معرف هویت و شخصیت اوست..

ج) خویشاوند

آن چه که در لغت نامه ها از آن به خویشاوند تعبیر شده به کسانی گفته می شود که به واسطه نسبت یا از طرف پدر یا از طرف مادر و جزء آن به شخص نزدیک باشد. (دهخدا، لغت نامه دهخدا، ج ۱، ص ۱۲۰۵) هر یک از افرادی که با یکدیگر بواسطه پدر و مادر یا خانواده بستگی و نسبت دارند. (عمید، فرهنگ عمید، ج ۱، ص ۸۹۶) در متون قرآنی و روایی واژه خویشاوند به ذی القربی تعبیر شده است. در آیه ۸۳ سوره بقره "وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَ بَنِي إِسْرَآئِيلَ لَا تَعْبُدُونَ إِلَّا اللَّهَ وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا وَذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينِ وَقُولُوا لِلنَّاسِ حُسْنًا وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ ثُمَّ تَوَلَّيْتُمْ إِلَّا قَلِيلًا مِّنْكُمْ وَأَنتُمْ مُّعْرِضُونَ؛ یکی از عهد هایی که با بنی اسرائیل بسته شده احسان به خویشاوندان است که بعد از بندگی خدا و احسان به والدین آمده است." علامه طباطبایی (رحمته الله علیه) در مورد رعایت به احسان در مورد کسانی که در آیه ذکر شده می فرماید: "نکته دیگری که در آیه رعایت شده این است که طبقاتی که امر به احسان آنان نمود ترتیب را رعایت کرده اول آن طبقه ای را ذکر کرده که احسان به او از همه طبقات دیگر مهم تر است و بعد طبقه دیگری را ذکر کرده که باز نسبت به سایر طبقات استحقاق بیشتری برای احسان دارد اول پدر و مادران را ذکر کرده که پیداست از هر طبقه دیگری به احسان مستحق تراند چون آن ها ریشه و اصلی است که به آن دو اتکا دارد و پس از آن دو سایر خویشاوندان به آدمی نزدیک ترند. (طباطبایی (رحمته الله علیه)، ترجمه تفسیر المیزان، ج ۱، ص ۳۲۹)

در آیه ۹۰ سوره نحل در مورد بخشش به نزدیکان سخن گفته است که در تفسیر نمونه بیان شده که: اگر ما ذی القربی را معنی مطلق نزدیکان اعم از نزدیکان در فامیل و نسب و یا نزدیکان دیگر بدانیم آیه

در حق عمویشان عباس بن عبدالمطلب (علیه السلام) هم جز احترام و تکریم مقام او چیزی نفرمود و همیشه از او به نیکی یاد می کرد و می فرمود: "این عموی من است و با پدرم از یک ریشه اند." (محمدی ری شهری، گزیده سیره پیامبر خاتم، ص ۳۹۱)

۲- بزرگداشت حلیمه و فاطمه بنت اسد

بعد از تولد محمد (ص)، حلیمه سعدیه دایگی ایشان را به عهده گرفت و دو سال به او شیر داد و به خاطر وجود پربرکت رسول خدا (ص) و بیماری واگیرداری که در مکه شیوع پیدا کرده بود تا پنج سالگی سرپرستی پیامبر (ص) بر عهده حلیمه بود. بعد از این دوران نیز حضرت پیوسته رابطه خود را با حلیمه حفظ کرد و تا پایان عمر برای او هدیه م یفرستاد و هر گاه او را می دید بسیار به او احترام می کرد؛ راویان نقل می کنند: زنی که پیامبر (ص) را شیر داده بود از ایشان اجازه ورود خواست و چون داخل شد پیامبر (ص) فرمود: مادرم! مادرم! و ردای خود را آورد و برایش گسترد و او بر آن نشست. (همان، ص ۳۹۴) هنگامی که ابوطالب (علیه السلام) کفالت پیامبر (ص) را بر عهده گرفت و ایشان در خانه عموی خویش زندگی می کردند فاطمه بنت اسد همسر ابوطالب (علیه السلام) مادر علی (علیه السلام) هم چون مادر از پیامبر (ص) مراقبت می کرد و به او مهر می ورزید از این رو یکی از زنانی که همیشه مورد احترام و تکریم پیامبر (ص) بود فاطمه بنت اسد است.

از امام صادق (علیه السلام) روایت شده که: هنگامی که فاطمه بنت اسد مادر امیرالمؤمنین درگذشت علی (علیه السلام) نزد پیامبر آمد و پیامبر خدا (ص) به او فرمود: ای ابوالحسن! تو را چه میشود؟ گفت: مادرم درگذشت. پیامبر (ص) فرمود: به خدا سوگند مادر من نیز بود. سپس گریست و فرمود: وای مادر! سپس به علی (علیه السلام) فرمود: این پیراهن من است او را در آن کفن کن و این ردای من است او را در آن بیچ و چون کار را به پایان رساندید مرا خبر کنید... (محمدی ری شهری، گزیده سیره پیامبر خاتم، ص ۳۹۲)

نتیجه گیری

با توجه به مطالبی که ارائه شد می توان گفت از آنجا که یکی از ویژگی های بشر الگو پذیری است خداوند متعال در طول زندگی بشر افرادی را از جنس خودشان برای هدایت و رهبری انسان برگزیده و آنها را الگویی برای رسیدن به کمال و مقامات عالیه معرفی کرده است.

منظور از الگو در لغت اسوه، مقتدا و سرمشق است ؛ یعنی کسی که در تمام خصوصیات شایسته الگوبرداری و پیروی باشد. خداوند متعال نیکوترین الگو برای انسان ها را پیامبر گرامی اسلام (ﷺ) معرفی می کند و وجوه امتیاز ایشان را برای پیروی برهمگان در آیات متعدد بیان می کند.

یکی از عرصه های مهم حیات انسان خانواده است و رفتار هر کس در درون خانه و با نزدیکان نشان دهنده شخصیت فکری و اخلاقی اوست و بهترین نمونه اخلاقی و رفتاری در خانواده متعلق به پیامبر اسلام (ﷺ) است. با بررسی های انجام شده در آیات و روایاتی که به بیان نحوه برخورد پیامبر با اعضای خانواده و خویشاوندانشان داشتند می توان دریافت که یک انسان در همه موقعیت های زمانی و مکانی و در تمام عمر باید یک منطق داشته باشد که آن منطق برای او اصل بوده و اصالت داشته باشد واز آن تجاوز نکند که پیامبر اسلام این گونه بودند.

حضرت رسول (ﷺ) روشی در عمل داشتند که ما مسلمانان موظفیم که سیره و منطق عملی ایشان را بشناسیم تا از آن در عمل استفاده کنیم. به طور مثال رفتار ایشان در برقراری عدالت در میان اعضای خانواده و احترام به حقوق آنها روش برخورد با فرزندان و محبت و تکریم آن ها و اهتمام ویژه به تربیت بر اساس آموزه های دینی و بزرگداشت خویشاوندان و برقراری ارتباط با آن ها نقشه راه ما مسلمانان برای دستیابی به یک نمونه ایده آل از خانواده بر اساس الگوی محمدی است.

فهرست منابع

* قرآن، ترجمه ابراهیمی

- ۱- نهج البلاغه، ترجمه بهشتی، تهران، تابان، بی جا، بی تا
- ۲- ابن ابی الحدید، شرح نهج البلاغه، بی جا، مکتبه آیه الله العظمی المرعشی النجفی، بی جا ۱۳۸۵،
- ۳- ابن سعد، طبقات الکبری، بیروت، دار الکتب العلمیه، بی جا، ۱۴۱۰ ه ق
- ۴- ابن فارس، احمد بن فارس، معجم مقائیس اللغه، قم، مرکز النشر، چاپ اول، ۱۴۰۴ ه ق
- ۵- اعرافی، علیرضا، فقه تربیتی، قم، موسسه اشراق و عرفان، چاپ سوم، ۱۳۹۵
- ۶- آلن برو، فرهنگ علوم اجتماعی ترجمه ساروخانی، باقر، تهران، کیهان، چاپ چهارم، ۱۳۸۲
- ۷- بروجردی، سید ابراهیم، تفسیر جامع، قم، عصر ظهور، بی جا، ۱۳۹۴
- ۸- پاینده، ابوالقاسم، نهج الفصاحه، تهران، دنیای دانش، چاپ اول، ۱۳۲۴
- ۹- جوادی آملی، عبدالله، مفاتیح الحیاء، قم، اسراء، چاپ ۶۳، ۱۳۹۱
- ۱۰- الحر العاملی، محمد بن حسن، وسائل الشیعه، قم، موسسه آل البيت ع، بی جا، بی تا
- ۱۱- حسینی نسب، سید داوود، واقد، علی اصغر، فرهنگ واژه ها و تعاریف و اصطلاحات تعلیم و تربیت، تهر، احرار، چاپ اول، ۱۳۷۶
- ۱۲- دشتی، محمد، نهج الحیاء (فرهنگ سخنان فاطمه س)، قم، موسسه فرهنگی تحقیقاتی امیرالمومنین ع، بی جا، بی تا
- ۱۳- دهخدا، علی اکبر، لغت نامه دهخدا، تهران، انتشارات دانشگاه تهران، چاپ دوم، ۱۳۹۰
- ۱۴- زمخشری، جارالله، تفسیر کشاف، ترجمه مسعود انصاری خوشابر، بی جا، ققنوس، چاپ اول، ۱۳۸۹
- ۱۵- شعاری نژاد، علی اکبر، فرهنگ علوم رفتاری، تهران، امیرکبیر، چاپ دوم، ۱۳۷۵
- ۱۶- شیخ صدوق، عیون اخبارالرضا، بی جا، منشورات جهان، بی جا، بی تا

۱۷- طاهری خرم آبادی، سید حسن، **صله الرحم و قطیعتها**، تهران، جامعه مدرسین، قم، بی جا،

۱۳۷۳

۱۸- طباطبایی (رحمته الله علیه)، محمد حسین، **ترجمه تفهیم المیزان**، ترجمه سید محمد باقر موسوی

همدانی، قم. دفتر انتشارات اسلامی، بی جا، بی تا

۱۹- _____، **سنن النبی**، تهران، پیام عدالت، چاپ دوم، ۱۳۸۵

۲۰- طبرسی، فضل بن حسن، **تفسیر مجمع البیان**، ترجمه فراهانی، تهران، بی جا، ۱۳۵۱

۲۱- عمید، حسن، **فرهنگ عمید**، تهران، امیر کبیر، چاپ ششم، ۱۳۶۴

۲۲- متقی، علی بن ح- سام الدین، **کنز العمال فی سنن الاحوال و الافعال**، بیروت، دارالکتب العلمیه،

بی جا، ۱۴۱۹ه ق

۲۳- مجلسی، محمد باقر، بحارالانوار، بیروت، دارالحیاء التراث العربی، بی جا، ۱۳۶۸

۲۴- محمدی ری شهری، محمد، **میزان الحکمه**، قم، دارالحديث، بی جا، ۱۳۷۵

۲۵- _____، **گزیده سیره پیامبر خاتم (ﷺ)**، قم، موسسه علمی فرهنگی دارالحديث، بی جا، ۱۳۹۶

۲۶- مکارم شیرازی، ناصر، **تفسیر نمونه**، تهران، دارالکتب الاسلامیه، بی جا

کتابخانه دیجیتال نور <http://Noorlib.ir>

کتابخانه مدرسه فقاہت <http://lib.eshi>

